

Legendinė Morkūno spaustuvė Čikagoje: istorija ir atmintis (3)

Dalia CIDZIKAITĖ

Tęsinys. Pirmą dalį skaitykite: [Legendinė Morkūno spaustuvė Čikagoje: istorija ir atmintis \(1\)](#)

Antra dalis: [Legendinė Morkūno spaustuvė Čikagoje: istorija ir atmintis \(2\)](#)

Kompiuteris vardu Matilda

Paskutiniaisiais dešimtmečiais kompiuteriams nukonkuravus seniausią raidžių rinkimo būdą – spausdinimą švino raidėmis (angl. *letterpress printing*), nuo progreso neatsiliko ir Morkūno spaustuvė. Pirmiausia didieji Amerikos laikraščiai atsisakė vadinamojo *hot metal* (karštojo metalo) metodo. Linotipus „nurašius“, pagrindiniu metodu tapo ofsetinis spausdinimo būdas. Pirmieji fotorinkimo kompiuteriai fotografuodavo pavienes raides iki eilutės galo, fotografiniam popieriui pasistūmėjus – kitą eilutę ir taip iki straipsnio pabaigos. Specialiems ryškinimo įrenginiams išryškinus per porą minučių, išeidavo nufotografuotas surinktas tekstas.

Nors pirmasis Morkūno nupirktas fotorinkimo kompiuteris, žiūrint iš šių dienų perspektyvos, kainavo gana brangiai, buvo labai primitivus ir lėtas. Atsiradus tokiam stebuklingam išradimui, spaustuvėje nebuvo kur jo dėti, nes tokiam įrenginiui reikėjo ypatingų sąlygų: švaraus oro, pastovios temperatūros ir nemažai vietos. Vasaros metu būtinai turėjo veikti vėdinimo sistema. Kompiuteris buvo didelis ir sunkus, beveik tokio kaip dydžio kaip paguldytas namų šaldytuvas. Tad idealiausia vieta jam galėjo būti tik Morkūnų rezidencija, kur sąlygos buvo daug geresnės negu spaustuvėje.

Pagrindiniu kompiuterio operatoriumi buvo paskirtas vienas žmogus – Zina Morkūnienė, kuri nemažai vargo, kol išmoko, kaip su juo dirbti, prisitaikyti prie ne vieno jo kaprizo. Zina kompiuterį pavadino Matilda. Nežinau kodėl, bet tas vardas prigijo. Kompiuteris informaciją iš popierinių kaspinių priimdavo tokiu pat būdu, kaip „Comet“ linotipai. Kaspinams rinkti naudojome tuos pačius „Teletype“ rinkimo įrenginius, kurie tarnavo mums dirbant su linotipu. Nors ne visi kodai buvo vienodi, pagaliau galėjome raidyną pritaikyti lietuviškam tekstui.

Nauja era

Morkūno spaustuvei persikėlus į Market parko rajoną (Sakramento ir 59-osios gatvių kampas), prasidėjo nauja era. Atgyvenę linotipai ir visa tipografija, švinas ir neofsetiniai presai pasiliko Ašlando gatvėje. Švino raidžių rinkimas liko praeityje. Kadaisė Morkūnas už „Comet“ linotipą mokėjo 10 000 JAV dolerių ar net ir daugiau, o dabar tas pats įrenginys buvo vertas tik tiek, kiek paprastas metalo laužas. (Pasaulyje dar yra kraštų, kurie iki šiol naudoja linotipus. Progresas daug ką palieka užnugary, o pasaulyje atsiranda vis naujų, stebuklingų išradimų... Nors ir tie nauji išradimai gyvuoja neilgai... Taip ir žengia pramonės progresas. Prieš dešimt metų Čikagos pramonės muziejuje buvo galima pamatyti vieną veikiančią „Comet“ linotipą, kad vaikai žinotų, kaip kadaisė buvo ruošama medžiaga knygoms spausdinti. Nežinau, ar jis ten tebėra. Šiandien paklausus žmogaus, ar jis žino, kas yra linotipas, retas kuris atsakytų, jog apie tokį yra girdėjęs ar iš viso matęs.)

„Junior Achievement Inc.“

Iš pradžių, kai spaustuvė buvo perkelta į Sakramento gatvę, patalpos Morkūnui nepriklausė – pusę pastato jis nuomojo. Pastatas priklausė organizacijai „Junior Achievement Inc.“, kurios tikslas buvo supažindinti jaunimą su Amerikos verslu ir įskiepyti jam svarbiausius verslo pagrindus: kas yra kapitalas, kaip vyksta produktų gamyba ir pan. „Junior Achievements Inc.“, iš pradžių kitu pavadinimu, 1919 metais Springfielde, Masačusetse (Springfield, Massachussets), įkūrė trys amerikiečiai verslininkai: Horace’as A. Mosesas, Theodore’as Vailis ir Winthropas M. Crane’as. Šiandien organizacijos padaliniai veikia ne tik visoje Amerikoje, bet ir įvairiuose pasaulio kraštuose.

Čikagos mieste „Junior Achievements Inc.“ turėjo keletą mokyklų. Mokyklų pastatai buvo specialiai pritaikyti amatų mokymui. Per semestrą jaunimas turėjo

įkurti kompaniją, pagaminti koki nors produktą, suorganizuoti tinklą jo platinimui ir pardavimui, t. y. praktiškai išmokti, kaip veikia verslas Amerikoje. Pastatai buvo padalinti į klases, dideliuose kambariuose mokiniai gamindavo elementarius, pačių sugalvotus produktus – iš medienos, kartono, plastiko, metalo ar kitokios medžiagos. Mokykla veikė vakarais, pasibaigus pamokoms vidurinėse mokyklose. Lankymas buvo nemokamas ir savanoriškas. Jokių kreditų už mokymąsi mokiniai negaudavo.

Parodė ir įkalbino kun. Algimantas Kezys

Kaip Morkūno spaustuvė atsidūrė viename iš „Junior Achievements Inc.“ pastatų? Kun. jėzuitas Algimantas Kezys, tuo metu Jaunimo centro vadovas ir Morkūno spaustuvės ne tik geras klientas, bet ir aktyvus spaudos darbuotojas, jau kuris laikas piršo Mykolui mintį, kad spaustuvei reikia geresnių patalpų. Ypač tada, kai rajonas, kuriame buvo įsikūrusi spaustuvė, pasidarė nesaugus. Kun. Keziui atrodė, jog pats laikas būtų Morkūnui susirasti ką nors geresnio. Vieną dieną kun. Kezys, važiuodamas Sakramento gatve, pastebėjo, kad „Junior Achievement Inc.“ mokykla nuomoja dalį pastato. Sustojęs pasiteirauti, jis sužinojo, kad, sumažėjus mokinių skaičiui, administracija nutarė išnuomoti pusę pastato suteikiant nuomininkui pirmenybę jį įsigyti, jeigu kada nors būtų parduodamas. Iš pradžių Morkūnas abejojo, ar verta nuomoti pastatą, jis galvojo, kad visada labiau apsimoka būti savininku, o ne nuomotoju. Vis dėlto jis sutiko su kun. Kezio pasiūlymu pastatą apžiūrėti. Nuomojama vieta Mykolui patiko: viskas buvo po vienu stogu, nemažai vietos presams ir kitiems įrenginiams, elektra, cementinės grindys, puikus privažiavimas, nuosava mašinų statymo aikštelė ir... plačios dvigubos durys. Pastatas buvo ne per senas, atrodė kokybiškai pastatytas. Todėl Morkūnas sutiko nuomoti ir persikelti į naują vietą.

Nauja patalpa - nauji vargai

Mokyklos pusėje liko *ofisai*, tualetai ir kt. Iš pradžių spaustuvė savo *ofiso* neturėjo, klientus Mykolas priimdavo prie veikiančio preso, lankstymo mašinos arba, jeigu tuo metu nebuvo fotografuojama, prie stalo kambaros kambaryje. Nors iš pradžių atrodė, kad didelių pertvarkų daryti nereikės, jų – gana brangių – išvengti nepavyko. Visų pirmą reikėjo spaustuvę atskirti nuo mokyklos. Antras didelis darbas – atskirti elektrą, įvesti trifazę sistemą ir įmontuoti naują skaitliuką. Panašiai buvo su šalto ir šilto vandens atvedimu į neigatyvų ryškinimo kambarius, taip pat reikėjo sutvarkyti kanalizaciją. Be didelės patalpos, kur stovėjo presai,

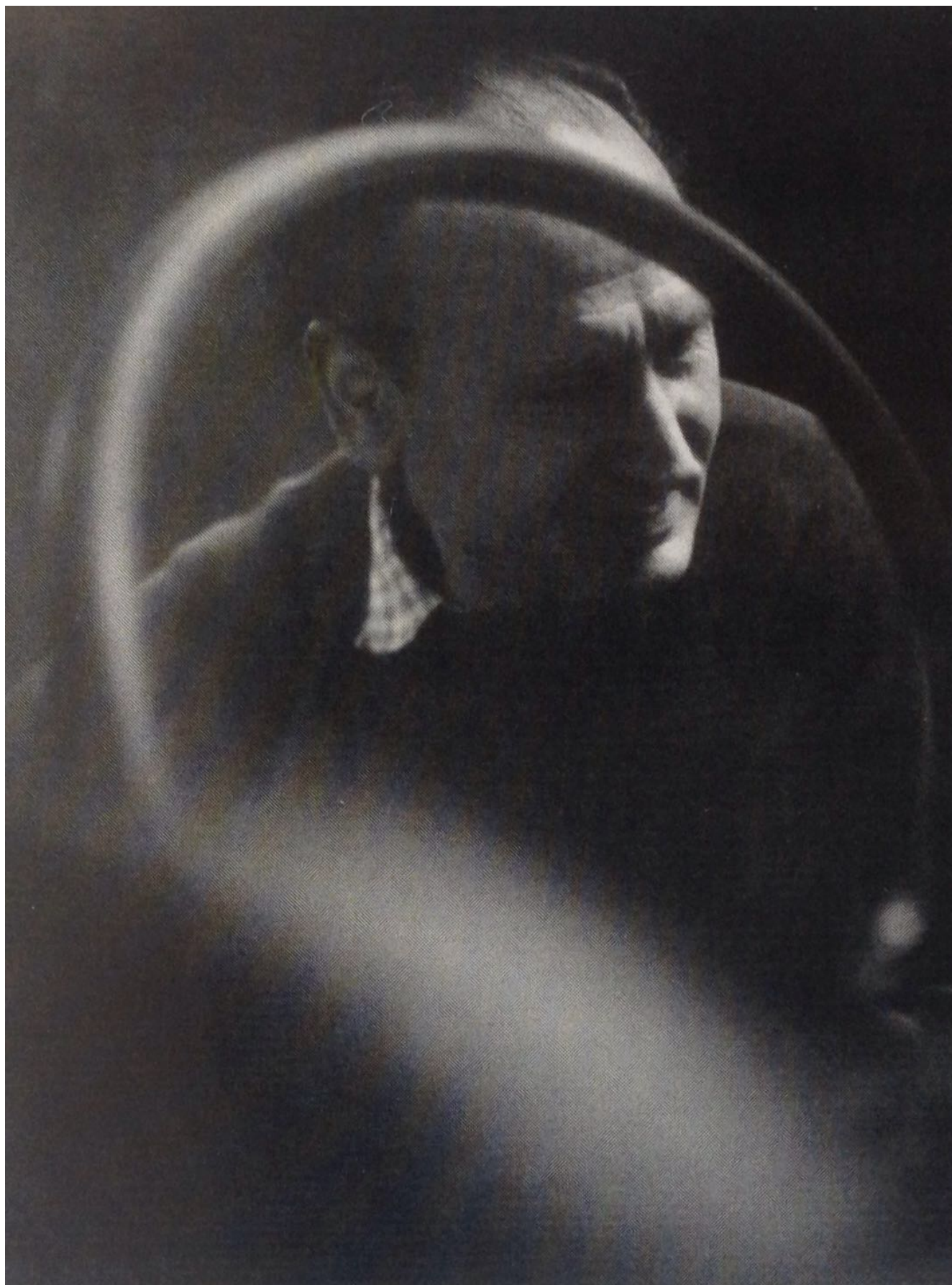
kameros ir ryškinimo kambarių, nuomojamą erdvę sudarė keturi nemaži kambariai, kuriuose buvo atliekami įvairūs spaustuvės darbai: vienas buvo skirtas rinkimui, laužymui ir originalų apdirbimui, antras – Zinos teritorija – retušavimui ir negatyvų paruošimui, trečias – ofsetinių plokščių paruošimui ir viršelių klijavimui, o ketvirtame įsikūrė kun. Kezio knygų leidykla, kurioje darbavosi leidyklos administratorius ir vadovas Petras Aleksa[1].

Praėjus porai metų nuo persikraustymo, pradėjome pastebėti, kad pastato administratorius vengia remontuoti ir prižiūrėti pastatą. Bėdos prasidėjo su šildymo sistema. Nors *pečius* dirbo normaliai, pastato jis neprišildydavo. Paaikškėjo, kad pro kaminą nuo stogo sutekėjęs vandens patekdavo į ventiliaciją. Šilumos reguliatoriams sudrėkus, termostatų veikimas pasidarė niekinis. Vieną savaitgalį, kai spaustuvėje buvo likęs inžinierius Slabokas, *pečius* tiek įkaito, kad sudegė turbinos varikliai, dalis elektros laidų ir izoliacija. *Pečiui* reikėjo kapitalinio remonto arba jį reikėjo pakeisti. Tuo laiku amatų mokykla buvo uždaryta, todėl Mykolas, kad spaustuvėje būtų galima dirbti, nupirko kelis žibolinius nešiojamus *pečiukus*, kuriais bandėme palaikyti minimalią temperatūrą. Nors *pečiukai* turėjo dirbti švariai ir neskleisti jokio kvapo, įėjęs į spaustuvę iš lauko tuoj pat užuosdavai žibalo kvapą. Taip vargome iki pavasario.

To dar negana, kai atšilo orai, pastebėjome, kad kai kuriose patalpose – klasėse ir spaustuvėje – pradėjo varvėti stogas. „Junior Achievement Inc.“ administracija, matydama, kad vaikų skaičius sumažėjo, o stogo remontui ir naujai šildymo sistemai reikės nemažai pinigų, nusprendė pastatą parduoti. Kaip jau minėjau, pagal pasirašytą nuomos sutartį, Morkūnas turėjo pirmenybę pastatą įsigyti pirmas. Nors pastatas buvo siūlomas ir kitoms vietos įmonėms, po ilgesnių derybų „Junior Achievement Inc.“ sutiko pastatą parduoti Morkūnui.

Zina ir Mykolas Morkūnai savo spaustuvėje. Iš: V. Babonaitė-Paplauskienė, Spaustuvininkas Mykolas Morkūnas ir „morkūniečiai“.

Padarysime patys

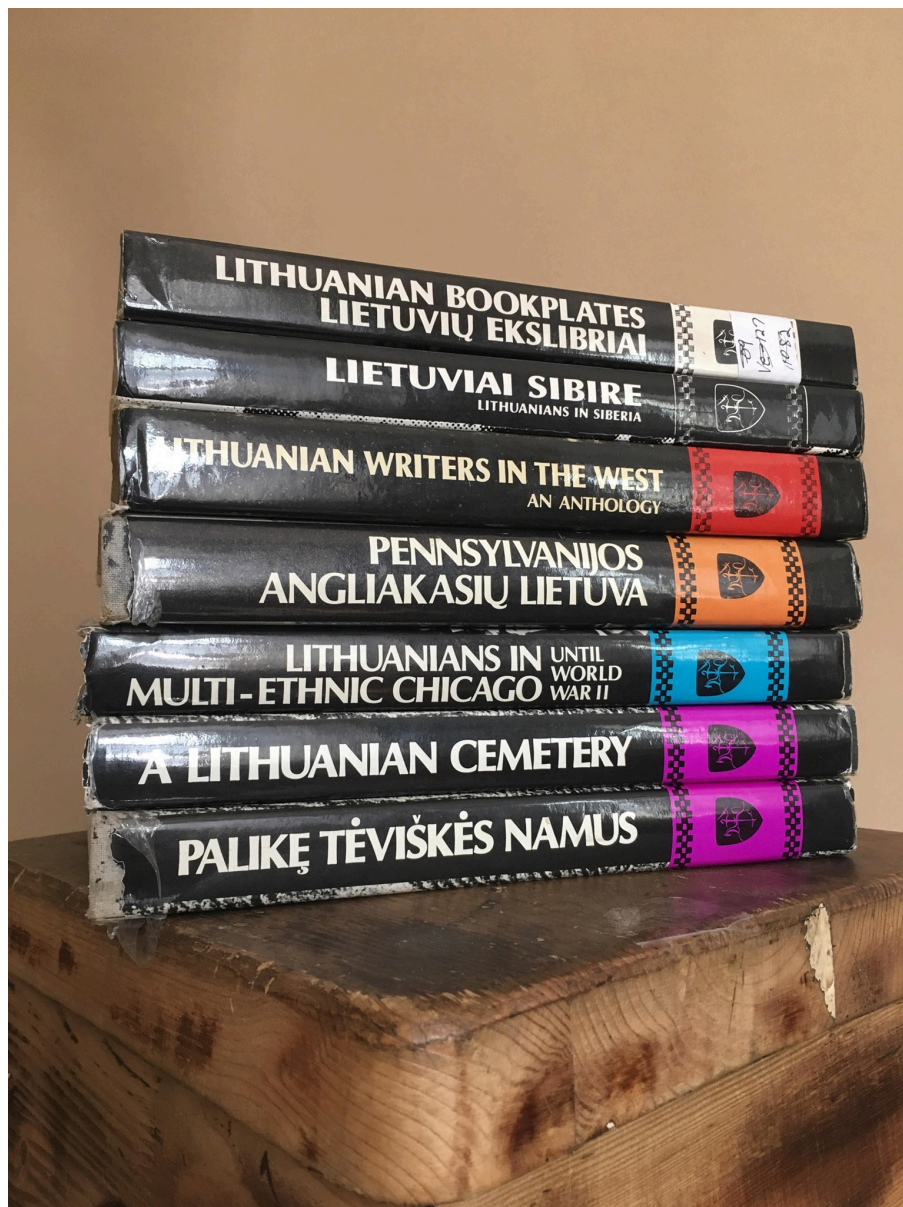
Kai pastato popieriai buvo galutinai sutvarkyti, kilo klausimas: ką pirma tvarkyti, nuo ko pradėti remontą – nuo stogo ar nuo *pečiaus*? Kadangi didieji šalčiai jau buvo praėję, pradėjome nuo stogo. Projektas – milžiniškas. Kuo stogą dengti? Ar naudoti tą pačią medžiagą, ar bandyti ką nors kita? Iš „Junior Achievements Inc.“ paveldėtas stogas buvo storas sluoksnis deguto, užklotas keliais stiklo pluošto lapais, suklijuotais karštu degutu, o paviršius užbertas smulkia skalda. Visi rangovai sakė, kad vienas iš sunkiausių darbų yra nuvalyti skaldą, prilipusią prie stiklo pluošto. Viskam nukrapštyti prireiktų daug darbo valandų. Tik po nuvalymo būtų galima galvoti, kokią medžiagą naudoti. Morkūnas, sužinojęs, kiek jam kainuos toks remontas, į derybas su rangovais nesileido ir nutarė, kad tą sunkų pradinį darbą galėtume atlikti mes patys.

Prisimenu, kaip mes pradėjome skaldą nuo stogo valyti. Buvo vasara, pats geriausias laikas tokiam darbui atlikti. Aš, Morkūnas, Petras Aleksa, Morkūnas jaunesnysis, Pakalniškis ir dar keletas kitų spaustuvės padėjėjų, turėdami laiko, lupome skaldą ir stiklo pluoštą. Kol baigėme, gerai paprakaitavome. Iš visų siūlytų medžiagų Mykolas stogo dengimui išrinko gumą, kuri seniai naudojama Čikagos miesto dangoraižių stogams dengti. Toks dengimo būdas yra lengvas, o stogas, jį prižiūrint, gali tarnauti ilgiau nei dvidešimt metų. Vienas būtinas reikalavimas tokiam stogui – lygus paviršius, todėl, prieš dengdami jį guma, turėjome ant stogo sukloti izoliacijos plokštes ir jas pritvirtinti specialiomis vinimis. Taip pat, kaip ir su stogo valymu, Mykolas, sužinojęs visas stogo klojimo guma paslaptis, užuot pasamdęs rangovą, nusprendė, kad mes patys galime tai atlikti. Guma ant stogo tiesiog taip neklijuojama, tik kraštais per sprindį suklojama, o kad laikytųsi – kas dvi pėdos išilgai prikalama aliuminio štangomis. Po to štangas reikia padengti siaura gumos juosta. Gal procedūra skamba ir sudėtingai, bet, mums pradėjus dirbti, viskas klojosi kaip reikiant. Gal tik gumos *rulonų*, kurie buvo dešimt pėdų pločio ir penkiasdešimt pėdų ilgio, užkėlimas buvo sunkiausias darbas. Kad būtų lengviau juos užmesti ant stogo, pasigaminome pastolius.

Su *pečiaus* remontu buvo daug lengviau ir greičiau susitvarkyta. Greičiausiai senasis *pečius* buvo pastatytas, kai pastatas dar neturėjo stogo, nes nebuvo kaip jo neišardžius išimti. Todėl jį teko smulkiai supjaustyti ir vietoj vieno įrengti du *pečius*, vieną šalia kito. Šį darbą per porą savaitių atliko Morkūno pažįstamas technikas-elektrikas. Nuo to laiko, kai sutvarkėme stogą, problemų dėl šilumos neturėjome. O dėl vėdinimo – beveik kiekviename darbo kambaryje buvo įrengta po nedidelį šaldymo įrenginį.

Spaustuvės nuomininkai

Kai stogas buvo sutvarkytas, atsirado galimybė tą dalį pastato, kur buvo mokykla, išnuomoti privačioms lietuviškoms organizacijoms. Priekinius kambarius ir dar vieną kambarį, kuris tiko susirinkimams, iš karto išsinuomojo Lietuvių Fondas. Kitą kambarį išsinuomojo lietuviai skautai akademikai. Jie čia įsirengė savo būstinę, archyvą ir leidyklą. Daug metų Vytautas Mikūnas buvo aktyvus akademikų administratorius. Dar kitą kambarį užėmė kun. Kezio įkurta Amerikos lietuvių bibliotekos leidykla. Iš likusių dviejų kambarių vieno dalį naudojo advokatas Povilas Žumbakis, ten jis laikė svarbius OSI (angl. *Office of Special Investigations*) bylos dokumentus. (OSI buvo valstybinė JAV organizacija, ieškojusi lietuvių, kurie per Antrąją pasaulinę karą tarnavo naciams.[\[2\]](#)) Antrą kambarį nuomojo jaunas kolekcionierius Petras Bernotas. Jis daugino vokiečių, amerikiečių, britų, kanadiečių Antrojo pasaulinio karo filmus perrašinėdamas juos į videokasetes.

(3) Morkūno spaustuvėje įsikūrusi Amerikos lietuvių bibliotekos leidykla išleido iliustruotų informacinių lietuvių kultūros leidinių, grožinių kūrinių, monografijų lietuvių ir anglų k.

„Žvirbliais, vaikais ir katinais neįmanoma atsikratyti“

Prisimenu dar du įdomius įvykius. Vieną žiemą 59-ąja gatve važiavusi juodukų riaušininkų grupė apmėtė akmenimis gatvės krautuves. Morkūno pastato paradinių durų šonuose buvo dideli stikliniai langai. Abu langai buvo išdaužti. Vietoj išmuštų stiklų Mykolas nusprendė sumūryti stiklinių plytų sieną. Kaip tik tuo metu pas gimines, kurie gyveno netoli spaustuvės, viešėjo iš Lietuvos atvykęs mūrininkas, kuris ir sumūrijė stiklinę sieną. Antras įvykis buvo, kai į šoninę spaustuvės sieną įvažiavo mašina. Nors sienos neįveikė, dalį plytų sugadino.

Sutvarkius stogą, buvo svarbu kuo mažiau ant jo vaikščioti, nes gumą galima nesunkiai pradurti. Nuo senų laikų, kai automobilių aikštelė būdavo laisva, savaitgaliais, ypač sekmadieniais, kaimynystėje gyvenantys vaikai žaisdavo amerikiečių mėgstamą sportą beisbolą. Nebuvo tos dienos, kad kamuoliukas nenukristų ant stogo. Taip prasidėjo kova. Iš pradžių buvo pakabinti įspėjimai, draudžiantys lipti ant stogo. Nepadėjo. Pastebėję, kad vaikai ant stogo lipa elektros stulpu, stulpą apvyniojome spygliuota viela. Dar nukirtome aukštą krūmokšnį, kuris leido lengviau užlipti. Sena patarlė sako: „Žvirbliais, vaikais ir katinais neįmanoma atsikratyti.“ Tikra teisybė. Beliko dar viena išeitis – pastatyti aukštą tvorą. Nemažai Mykolui kainavo, nes tvora turėjo būti ne žemesnė nei du metrai. Be to, vartai turėjo būti užtektinai platūs, kad sunkvežimiai galėtų lengvai įvažiuoti. Vartai buvo pastatyti taip, kad atsidarytų išilgai tvoros. Tam nemažai jėgos reikėdavo, ypač prisnigus, bet, kaip ten bebūtų, pagaliau buvo išspręsta vaikų sukelta stogo apsaugos problema.

Manau, kad gana išsamiai apibūdinau Morkūno spaustuvės gyvavimo Čikagoje laikotarpį.

Mažai ką galėčiau pasakyti apie tą laiką, kada Mykolo sūnus Audrius spaustuvę iškėlė į Tri Oukso (Three Oaks) miestelį Mičigano (Michigan) valstijoje. Man ten neteko būti.

[1] Amerikos lietuvių bibliotekos leidykla (angl. *Lithuanian Library Press*) Čikagoje buvo įkurta 1977 m. Leidykla išleido iliustruotų informacinių lietuvių kultūros leidinių, grožinių kūrinių, monografijų lietuvių ir anglų kalbomis. Jai vadovavo direktorių taryba, kurios pirmininkas buvo Algimantas Kezys.

[2] JAV specialiųjų tyrimų tarnyba prie JAV Teisingumo departamento tiria asmenis, kurie dalyvavo nusikaltimuose prieš žmoniją.

pasauliolietuvis.lt

„Pasaulio lietuviai ir Lietuva“

Mielai pasidalysime svetainėje skelbiamaais tekstais ir nuotraukomis, tik prašome nurodyti informacijos šaltinį ir autorius.

SPAUDOS,
RADIJO IR
TELEVIZIJOS
RĖMIMO
FONDAS

